

Lifandi vatn

Vatn er þungi kvenna veraldar. Konur og stúlkubörn sækja vatn í 80% tilvika á hinum fátækari svæðum heims þar sem brunnar eru ekki nærri híbýlum fólks.¹ Yfir tveir milljarðar manna hafa ekki aðgang að vatnsveitu í húsum sínum og njóta þar með ekki góðrar hreinlætisaðstöðu. Um aldir og um allan heim hefur verið hlutverk kvenna að afla vatns. Því fjær sem vatnsból hafa verið frá heimilunum, þeim mun lengri tími hefur farið í vatnsburðinn. Tímafrek vatnssókn hefur verið á kostnað skólagöngu. Góðir brunnar eru vinir kvenna og forsenda þess að þær geti menntast. En þegar vatnið þrýtur eru þær oftast teknar úr skóla til að bera vatn. Vatnssókn er erfið, oft heilsuspillandi og afar tímafrek. Á hverjum degi nota konur heims um tvö hundruð milljón klukkutíma til að bera vatn heim fyrir sig og sína. Þann tíma vildu flestar þeirra fremur nýta með börnum, á heimilum, til gleðimála og menntunar.² Vatnssstreita heimsins bitnar á konum. Vatnsbætur eru í þágu kvenna og lífsgæða fólks.

Konan og vatnssamtalið

Biblíukonur sóttu vatn. Sagan um samversku konuna við Jakobsbrunn sem Jesús Kristur talaði við er ein af ástsælustu sögum Biblíunnar. Sagt er frá fundinum og samtali þeirra í fjórða kafla Jóhannesarguðspjalls. Jesús var á ferð og var þyrstur. Hann ávarpaði konuna og bað um vatn. Af hverju náði hann ekki í það sjálfur? Samtalið varð kostulegt. Guðspjallshöfundurinn hafði greinilega gaman af að segja söguna og rita, því að hún er á mörgum plönum, þvers og kruss og upp og niður. Konan og Jesús töluðu í kross. Einföld beiðni þyrsts manns varð mikið drama, sem endaði með því að konan rauk öskrandi inn í nærliggjandi þorp. Í sögunni um Jesú og konuna flæðir yfir allar brúnir. Það er ofgnóttin í frásögunni sem er áhrifarík. Í sögunni er merkingarplús.

Kona utan hrings?

Hvað merkir þessi frásaga um konuna og Jesú við brunninn? Kirkjufedeðurnir töldu að konan hefði verið vafasöm kvenpersóna. Ástalíf hennar hefði verið ansi skrautlegt því að hún hafði átt marga menn. Strax þegar safaríkar sögur eru sagðar fer ímyndun tilheyrenda af stað. Var konan daðurdrós á karlaveiðum? Hún sótti ekki vatn á sama tíma og hinar konurnar sem notuðu kælu morguns eða kvölds til vatnsburðarins. Af hverju? Varð hún að fara á öðrum tímum en hinar síðsömu? Vildu þær ekki leyfa

¹ „Facts and Figures“, *UN Water*, ódagsett, sótt 21. september 2020 af <https://www.unwater.org/water-facts/gender/>.

² „UNICEF: Collecting Water Is Often a Colossal Waste of Time for Women and Girls“, *UNICEF*, 29. ágúst 2016, sótt 21. september 2020 af https://www.unicef.org/media/media_92690.html. Sjá einnig „The Water Crisis“, *Water.org*, ódagsett, sótt 21. september 2020 af <https://water.org/our-impact/water-crisis/>.

henni að vera í kvennahópnum? Fékk hún ekki að fara með þeim? Eða var skömm hennar svo mikil að sjálf vildi hún ekki vera í samfloti með öllum hinum? Var hún úrhrak samfélagsins? Var henni hafnað af því hún var brotleg kynferðislega og hafði lent utan við ramma þess vegna? Það eru þessi stef eða þættir sem höfundar og prédikarar aldanna hafa einkum staldrað við, útmálað og skrifað um með mörgum orðum og litríkum hætti.

Samkvæmt forsendum hins gyðinglega samfélags var konan talin útlensk. Hún var samversk. Hún átti ekki aðild að hinum viðurkennda hópi innvígðra og réttborinna Gyðinga. Hún var því sniðgengin af öllum rétttrúuðum og réttþugsandi — nema af Jesú. Hann hlýddi ekki alltaf reglunum og oft, jafnvel óþægilega oft, gerði hann ýmislegt sem var öðruvísi en fólk átti von á og óskrifadar reglur sögðu að væri rétt hegðun. Hann vann með fordóma í orðum og hegðun. Svo var þessi kona búin að eiga fimm eiginmenn og var með sjötta karlinum. Það er flóð í ástarsögum konunnar, nánast efni í heila sápuþáttaröð. Biblíulesendur aldanna hafa undrast og furðað sig á ístöduleysi hennar og reynt að finna hliðstæður í dramatískum konum eigin samtíðar. Þessi undarlega kona var teiknuð upp sem „öðruvísi“ og óútreiknanleg, *femme fatale*. Samkvæmt föstum samfélagsviðmiðum var hún neðar í goggunarröðinni, að minnsta kosti í vatnsburðarröðinni, en hinar konurnar. Það var ekki gæfuleg staða sem hún var í þegar hún kom að brunninum og hitti Jesú sem þekkti allar samfélagsreglur brunnasóknar og vatnsmála þjóðar sinnar og nágretta líka. Hann vissi að kona sem kæmi á þessum tíma að brunninum væri utan við heiminn. Hún væri vondum málum.

Hún saurug en hann hreinn

Beiðni Jesú Krists var einföld: „Gefðu mér að drekka.“ Svo fóru þau að skiptast á orðum og setningum sem ekki tengdust. Þau töluðu þvers og kruss. Þegar Jesús bauð konunni lifandi vatn brást hún við með tæknilegri ábendingu. Hann hefði ekkert til að ausa með. Brunnurinn væri djúpur. Hvaðan fengi hann þetta lifandi vatn? Konan skildi ekki orð og merkingu Jesú, allt þar til þetta með lifandi vatnið skvettist inn í vitund hennar. Hvað átti maðurinn við? Gat verið að þetta væri hann? Hann vissi svo margt. Gæti verið að loksins, loksins væri eitthvað að gerast?

Konan vissi auðvitað að brunnurinn var kenndur við Jakob, sem var erkihetja hebreskrar sögu og hálfguðlegur forfaðir íbúanna í Palestínu. Brunnurinn hafði því mikilvægu táknrænu hlutverki að gegna. Í konunni kviknaði neisti, spratt fram hugsun, spurning, kenning, grunur. Gæti verið að þetta væri framtíðarleiddtoginn sem bedið væri eftir? Messías? En hvað um mig?

Um aldír var þessi biblíutexti túlkaður sem tvennutexti, saga með andstæðum. Jesús var túlkaður sem lausnari. Hann bauð vatn lífsins, hafði öll svör á hreinu, vissi allt um konuna og las hana eins og opna bók. Hann gat allt og olli uppnámi hjá henni, sem var öðruvísi en hinar konurnar, fór á skritnum tíma að brunninum, á versta tíma og í mesta hita dagsins. Sem sé, þarna voru, samkvæmt túlkun aldanna, hinn mikli og hin aumkunarverðasta. Hann gat fært konunni vatn lífsins en hún honum aðeins skítugt brunnavatn. Þau voru á sitt hvorum enda gilda- og virðingarstigans. Hann á toppnum og hún á botninum. Konan var eins og tæki til að sýna hvað Jesús væri klár. Hún var sorinn en hann sonur Guðs. Er þetta það sem textinn segir okkur? Eða er kannski eitthvað meira í þessum texta en tjáning á að karlar eru toppmenn og konur

á botninum? Er eitthvað sem við sjáum ekki og getum kannski ekki séð vegna þess að gleraugu okkar, fordómar, brengla?

Skilningur á textum breytist — túlkun

Klassískir textar hafa löngum verið túlkaðir í samræmi við viðurkenndar skýringarreglur. Þannig hefur það verið með flesta bókmenntatexta, heimspekitemta og að sjálfsgöðu einnig biblíutexta. Á tímum ólæsis var Biblían ekki á allra færi. Því voru sögur Biblíunnar oft myndgerðar. Fólk hafði í guðshúsunum aðgang að myndum af biblíuatburðum, *biblia pauperum*. Í öllum hefðum skapast menning og kenningakerfi sem stýra hvernig eigi að tjá hið mikilvæga, megi túlka og þar með skilja. Túlkunarlyklarnir stýra og flokka. Biblíutúlkun var með slíku móti og mótaði hvernig ætti að skilja og miðla. Svo komu reglulega fram öflugir greinendur sem bentu á veilur og hvað væri betri skilningur og hvað væri rangt. Marteinn Lúther var einn slíkra rýnenda Biblíunnar. Hann hafði lagt á sig að læra klassísk mál, las texta Biblíunnar á frummálum og gat því borið saman upprunatextann, þýðingar og túlkanir. Í tilviki Lúthers og fjölda annarra kom í ljós að stöðugt þyrfti að rýna í textana því að forsendur síðari tíma voru gjarnan til hindrunar og leyfðu ekki Biblíutextunum að hljóma eða skiljast í samræmi við eigin forsendur. Síðari tíma forsendur eru oftast grisjandi fordómar og skilningurinn sem fæst er rangur miðað við forsendur biblíutextanna.

Biblírannsóknir, eins og aðrar rannsóknir fornra texta, breyttust á tuttugustu öld. Fræðimenn nýttu fornleifarannsóknir, bætta þekkingu á menningu, náttúru, trúarbrögðum og pólitík Rómaveldis og þjóðanna sem þeir drottnuðu yfir. Þar með breyttust hugmyndir þeirra um merkingu margra biblíutexta og stundum opnuðust þeir. Með textatúlkun síðustu ára hefur m.a. verið hægt að greina hvernig fólk hefur lesið og skilið textana með mismunandi móti á mismunandi tímum. Viðbrögð almennra lesara hafa fengið gildi í nútímatextafræði. Hlutverk biblíufræðanna er ekki aðeins það að kreista fram einhverjar staðreyndir og óumbreytanleg algildi eða stórasannleika úr ritum eða af blöðum Biblíunnar. Sandra M. Schneiders skrifaði með þessa þróun í huga: „... frá átjándu öld til miðrar tuttugustu aldar var nálgun og túlkun sögu og texta fyrst og fremst hlut-túlkun (e. *object-centered*). Lesendur texta voru sjaldnast spurðir. Og ef viðtakendur biblíutextans komu í ljós urðu ritskýrendurnir tortryggir.“³ Þá var eins og þeir yrðu hræddir við að biblíufrásögurnar yrðu ekki eins trúverðugar og vera ætti, ekki eins hlutlægar og keppt væri að. Hvernig getur vitni sagt satt? Er tilveran minna trúverðug í frásögn vitnis? Hvað er satt, hvernig og frá hvaða sjónarhóli?

Lifandi fólk, hagsmunir og afstaða

Biblíufræðin hafa safnað þekkingu og skilningi á fjölmörgum menningarkimum Biblíunnar. Á síðari áratugum hafa biblíufræðingar þorað að skoða betur upplifun og túlkun fólksins sem kom við sögu í ritum Biblíunnar, hópum þeirra og hvernig menningarforsendur stýrðu upplifun þeirra og nálgun. Hvaða hagsmunum var

³ Sandra M. Schneiders, „The Gospels and the Reader,“ *The Cambridge Companion to the Gospels*, ritstj. Stephen C. Barton, New York: Cambridge University Press, 2006, bls. 97.

þjónað í þessum textum og við ritun þeirra? Hvaða hópar tókust á? Hvaða hugmyndir urðu ofan á og hverjar voru bældar eða strokaðar út? Biblíulestur fræðimanna breyttist. Ekki var lengur reynt að kreista út kjarnann sem væri hið guðlega aðalatriði og gilt fyrir allar aldir, alla menn og alltaf. Nálgunin varð opnari þegar textar Biblíunnar voru skoðaðir sem marglaga, textar sem segja margar sögur, túlka alls konar tilfinningar einstaklinga, fordóma, visku, tengsl, hagsmuni, vonir og hópa sem koma við sögu. Fortíð kemur við sögu hvers texta, sem og samtíð. Framtíðin kyssir þá líka. Í stað einhæfrar túlkunar hafa nútímabiblíufræði opnað fyrir margræðni og ýmsa túlkunarmöguleika. Í Biblíunni eru margar uppsprettur, uppsprettur margra alda. Í henni er sírennsli merkingar og líka ástarkossar eilífðar. Einstakir hópar, kirkjudeildir og fræðimenn hafa haft skoðanir á því að ákveðin kvísl flóðsins væri hin eina nytsamlega og heilnæma og því hafnað öðrum. Það sem ekki var valið vék í skuggann eða hvarf. Biblían hefur líka verið notuð sem vopn í baráttu og því verið túlkuð til að berja á þeim sem hafa farið aðrar leiðir en valdhafar — andlegir eða veraldlegir — hafa boðað og skipað.

Biblían er stór og frá henni flæða margar merkingarkvíslar en þær geta þó tengst á mismunandi tímum og í samræmi við þarfir tímanna. Á einum tíma tók Lúther eftir að Guð Biblíunnar er Guð elsku og gleði. Á öðrum tíma uppgötvuðu vitrir menn í kirkjum Suður-Ameríku að í Biblíunni er mikið talað um réttlæti. Síðar fóru æ fleiri, t.d. kvennaguðfræðingar, að heyra raddir kvenna í þessu mikla safni. Sagan um konuna við Jakobsbrunn hefur verið opnuð og ritskýringarforsendurnar hafa breyst. Konan hafði rödd og Jesús Kristur hlustaði og talaði við hana.

Á tali við konuna við brunninn

Sagan um samtal konunnar og Jesú um vatnið er dæmi um marglaga og margviðan texta, sem nálgast má með ólíku og margbreytilegu móti. Flestir ritskýrendur aldanna hafa túlkað konuna sem kynlífsveru fremur en manneskju. Hvernig samfélagið skilgreindi ástálíf, stöðu og samskipti kynjanna stýrði nálguninni. Tvíhyggja réð oftast túlkun og Jesús Kristur var fyrst og fremst teiknaður upp sem andlegur snillingur — en konan var túlkuð sem jarðbundin holdgerving lostans. Andstæður túlkunarinnar, tvenndirnar, voru:

andi — fýsnir
lífandi vatn — brunnvatn
karl — kona
yfirstétt — undirstétt
hinn réttborni — útlendingurinn
við — þið

Hvað gerist ef þessir lyklar eru teknir út og geymdir? Hvað gerist ef sagan er skoðuð með nýjum hætti og án þessara túlkunarforsendna og fordóma? Hvað ef konunni er gefinn séns? Getur verið að við heyrum kannski líka í Jesú með nýjum hætti? Verður hann nær okkur en handan við tvö þúsund ára hljóðtjöld fordóma?

Hið eftirtektarverða er að konan reyndi Jesú. Hún lagði próf fyrir hann. Hún hlýddi honum yfir, þorði að spyrja hann lykilsurninga og gaf ekki færi á klisjum og gervi-

lausnum. Hún þorði að hlusta, hrífast og bregðast við. Hún greindi að mál og viðfangsefni með greind hins skarpa hugar, raðaði síðan saman öllum brotunum og komst að viturlegri niðurstöðu. Hún dró ályktanir út frá forsendum og rökum. Hún þorði að treysta lífsreynslu sinni og gáfum. Hún þorði að hugsa og komst að niðurstöðu um það sem hún sá, heyrði og upplifði. Niðurstaðan var sú að hún skildi Jesú eftir við brunninn og hljóp inn í bæ til að segja fréttir. Hún var kannski ekki í þeirri stöðu í samfélaginu að mega hafa miklar skoðanir eða tjá þær opinberlega. En þegar hún komst að niðurstöðu um stærstu mál lífs síns og samfélags þá var ekki neitt hik. Konan gat ekki þagað um stórmál. Hún hljóp inn í bæ og varð boðberi Jesú og lærisveinn, kona sem þorði jafnvel að fara gegn öllum fordómum, valdaaðilum og hæðni samfélagsins. Þegar hún sagði fáheyrð tíðindi var hlustað.

Tilfærsla — ný staða

Ef sagan um konuna við brunninn er skoðuð með þessum hætti verður boðskapurinn dramatískur. Útlend kona af lægstu stétt, úrhrak úrhrakanna, naut boðskapar um lífið í heiminum. Hún, sem allir töldu óverðuga, var verðug að heyra, skilja, trúna og síðan bera fram boðskapinn. Hún, en ekki einhver karl, varð postuli Samverja. Lærisveinn Jesú kom úr hópi kvennanna, hinna lægstu meðal lágra. Konan sem þorði. Hún mótmælti ekki aðeins Jesú, heldur benti honum á staðreyndir brunnmálanna. Hún þorði líka að segja tortryggnu fólki ótrúlega sögu. Hún talaði þar sem hún vildi, brást við, hugsaði og notaði skýra dómgreind.

Sagan um samversku konuna lýsir konu í ómögulegum aðstæðum sem varð að nýrri mannveru, færðist úr því að vera týnd og fávís yfir í að finna og fara síðan áfram með unna sögu, skýra merkingu og boðskap. Þetta var tilfærsla konunnar úr heimi fordóma, fortíðar og lágkúru til konu með hlutverk himins í heimi. Hún er í sögunni rétt við úr lægð og túlkuð sem skilningsríkari og vitrari en flestir aðrir í návist Jesú. Hún var ekki bara þögguguð og falin heldur lyft upp sem guðhetju.

Engin gunga!

Áhugavert er að skoða samhengi sögunnar í guðspjallinu. Í kaflanum á undan var sagt frá öðrum fundi Jesú. Yfirstéttarmaður kom til meistarans til að ræða við hann. Hann hét Nikódemus og var innvígður og innmúraður Gyðingur og vildi ræða trúmálin. Hann naut sömu athygli Jesú, nándar og djúpsamtals og konan við Jakobsbrunn. Hann hafði svipuð tækifæri og hún til að greina og tengja. En hann þorði ekki. Hann var gunga sem hætti ekki stöðu sinni og orðspori. Hann fór og hvarf og kom ekki fram að nýju í Jesúsögunni fyrr en hann lagði til gröf fyrir hinn krossfesta. Hann var maður grafar og dauða. Afstaða gungunnar Nikódemusar skapar andstöðu við kjark og þor konunnar. Milli hans og hennar er innrím andstæðu. Lærisveinar Jesú voru stundum flónslegir, skildu ekki speki eða meiningu Jesú Krists. Í samanburðinum við þá var samverska konan fljót að greina hismi frá kjarna. Hún átti ekki í vandræðum með að skilja. Hún var klók og skörp. Þau Jesús töluðu ekki lengi í kross. Það var bara í byrjun. Þau tengdu fljótt og skildu hvort annað.

Trú og ljós

Myndmálið í sögunni um konuna við brunninn er merkilegt. Hún kom um hádegisbil, sem var ekki brunntími kvenna í þorpinu. Þessi hádegisferð segir líklega minna um stund og tíma en um innri getu og trú. Konan kom til að taka við ljósi lífs. Ferðir hennar voru ekki bara hefðbundnar. Hún hafði getu til að fara og sækja í lífsgæði sem aðrir áttuðu sig ekki á, höfðu ekki döngun í sér til að nýta og njóta. Konan hafði getuna til að taka við lífsvatninu en ekki bara gamla, fúla brunnvatninu.⁴ Konan ræddi opinskátt við Jesú, hlustaði, bar fram andmæli og benti á staðreyndir. Hún heyrði rök, greindi víddirnar, komst sjálf að merkilegri niðurstöðu og tjáði hana öllum sem vildu heyra. Það varð síðan til þess að allt þorpið hitti Jesú. Samverska konan varð eins og samtímaútgáfa af Móse sem barði í steininn og fram spratt vatn til að gefa hinum þyrstu að drekka. Hún var sem Jóhannes skírari sínu fólki, spámaður, lærisveinn og postuli!

Þegar fordómum er sleppt og ekki reynt að strípa samversku konuna getur saga og texti opnast. Þá kemur í ljós að það er flóð í þessum biblíutexta.⁵ Grunur vaknar um að kannski hafi konan alls ekki verið úrhrak. Kannski var hún klár og vissi hvað hún söng og sagði? Kannski var hún jafnvel skarpari en hinir lærisveinarnir, betri guðfræðingur og kunnáttusamari manneskja en flestir, með himin í hjarta? Kannski var hún frjálsari, opnari, styrkari og meiri leiðtogi en aðrir? Er kannski næring í þessu flóði textans sem konan býður okkur? Lifandi vatn hennar og lifandi vatn Jesú?

Vatnið í Jóhannesarguðspjalli

Vatn kemur víða við sögu og er stef í guðspjalli Jóhannesar. Tengja má þessa brunn sögu og samtals sögu við frásögnina um þorstann í krossfestingunni. Í dauðastríðinu þyrsti Jesú og bað um vatn. Öllu var snúið við og teygt í krossfestingarfrásögunni. Hið mikilvæga og mesta, lifandi vatn, Andi, þarfnadist hins lága og ónóga, brunnvatns, sem er andhverfa þess sem guðspjallið annars kennir. Frá krossþorstanum er fólki beint til sögunnar um lífsvatnið. Báðar kvíslarnar eða flaumarnir renna saman. Hið andlega þarfnast hins efnislega. Og öfugt líka: Hið efnislega þarfnast hins andlega í lífi fólks í heiminum. Manneskjur lifa ekki af vatninu einu, heldur þarfnast svo margt að auki. En allt það sem er að auki lifir ekki án vatns. Vatn heldur lífi í lífverum. Öll speki heimsins hverfur ef vatnið hverfur. Skilningsljósin slökkna þegar skrúfað er fyrir vatnið. Svo dramatísk eru vatnsmál veraldar.

Vatn og þungi kvenna

Samverska konan fór að brunninum um miðjan dag. Margar konur eru í samtíð okkar á ferð við brunna og lindir á öllum tímum dagsins af því þær hafa ekkert val. Þær eru kvenkyns og í menningu þeirra er það að sækja vatn skilgreint sem kvennaverk. Vandinn er félagslegur, menningarlegur og kerfislegur. Hafði samverska konan val? Gat hún sagt við sjálfa sig að hún nennti ekki að fara og færi bara seinna? Nei, hún

⁴ Jerome Neyrev, *The Gospel of John: The New Cambridge Bible Commentary*, New York: The Cambridge University Press, 2007, bls. 87–88.

⁵ Sandra M. Schneiders, *Written That You May Believe: Encountering Jesus in the Fourth Gospel*, New York: Herder and Herder, 1999, bls. 143–144.

varð að sækja vatn því að annars væri lífi ógnað. Var þessi kona stödd þarna við brunninn til að leita að körlum? Var það ástæðan fyrir tímasetningu vatnssóknarinnar? Nei, það er ólíklegasta skýringin. Að vera ein á ferð á óeðlilegum tíma stofnaði aleinni konu í hættu. Reynsla kvenna af slíkum ferðum var — og er — skelfileg. Á konur sem eru fjarri öðrum er ráðist. Villidýr merkurinnar leita uppi konur einar á ferð en líka villidýr mannheima sem leita uppi þær konur sem eru utanveltu, standa höllum fæti og njóta ekki stuðnings annarra. Á einsömum stúlkubörn er ráðist, unglingsstúlkur og konur sem eru einar á ferð. Þeim hefur verið — og er — misþyrmt og nauðgað. Í samtímanum höfum við lært að kenna ekki þolendum um ofbeldisverk. Þegar konur ná í vatn hefur það sjaldnast verið til að tæla aðra. En það hefur oft verið ráðist á slíkar konur. Það er ekki þeirra sök. Konur eru í hættu í vatnsleit og í vatnsferðum. Sagan um Jesú og konuna við Jakobsbrunn er mögnuð saga, sem varðar vatnssókn, vit og trú. Lifandi vatn og gott brunnvatn er kröftugur kokteill.